

Pénzes János¹

A TERÜLETI JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉGEK TENDENCIÁI ÉS MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI MAGYARORSZÁG FEJLETT ÉS ELMARADOTT RÉGIÓIBAN²

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban kísérletet teszünk a területi jövedelemegyenlőtlenségi tendenciák feltárására és ezek néhány meghatározó, alakító tényezőjének bemutatására. A vizsgálat során két területre kiemelt figyelmet fordítunk – az Észak-alföldi és Észak-magyarországi régiók a kevésbé fejlett, míg a Nyugat- és Közép-dunántúli régiók a fejlett területeket reprezentálják. A térségeken belüli egyenlőtlenségi számítások bázisát a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem jelentette, melyet – az infláció hatását elkerülendő – az országos, illetve a vidéki (Budapest nélküli országos érték) átlaghoz viszonyítva fejeztünk ki.

TERÜLETI JÖVEDELMI FOLYAMATOK MAGYARORSZÁGON

A jövedelem a társadalmi-gazdasági fejlettséget kifejező indikátorok közé tartozik, tartalma alapján a hagyományos tényezőkhöz sorolható, melyek korábban és jelenleg is azonos módon hatottak a területi egyenlőtlenségekre (Jakobi 2004). A jelen vizsgálatban is alkalmazott jövedelem koncepció a Nemzeti adó- és Vámhivatal (korábban PM-APEH), valamint néhány éve a KSH által is rendelkezésre bocsátott személyi jövedelemadó-alapot képező, vagy más néven adóköteles jövedelem (ezt a továbbiakban az egyszerűség kedvéért jövedelemnek nevezzük). A mutató 1988-as bevezetésétől kezdve hamar közkeletűvé vált a területi elemzéseket készítő szakemberek között, és fontos indikátornak számít az elmaradott területek vizsgálata során is (Faluvégi és Tipold 2012).

Komplex tartalmú indikátor, mivel egyrészt a lakosság életkörülményeinek, lehetőségeinek egyik legfontosabb mutatója, másrészt a személyi jövedelemadónak (SZJA) köszönhetően a nemzeti össztermék újraelosztásában igen jelentős mérce, egyúttal fontos állami és önkormányzati bevételi forrás (Ruttkay 1997). Emellett 1988 óta változatlan tartalommal, folyamatosan rendelkezésre álló indikátor. Komplex tartalma miatt igen nagy magyarázóerővel bír a fejlettségi térszerkezet, valamint annak folyamatainak vizsgálata során, azonban néhány korlátja is van. A teljes legális jövedelemtömegnek valamivel kevesebb, mint 40%-a kerül regisztrálásra a személyi jövedelemadó adatokban (Kiss 2007). A főként munkajövedelmekből összetevődő adóköteles jövedelmek a teljes jövedelemtömeghez képest koncentráltabbak, azonban ennek, illetve az egyéb jövedelmek (különösen a tőkejövedelmek) hatásait az állami transzferek jelentősen mérséklék (Adler és Skultéty 2002). Éppen ezért az általunk alkalmazott jövedelmi és jövedelemegyenlőtlenségi számítások eredményeit is némi fenntartással kell kezelni.

A Magyarország NUTS II-es régióira elvégzett számítás szerint az országos átlaghoz viszonyított egy állandó lakosra számított jövedelem értéke már 1988-ban is jelentős differenciákat mutatott (1. ábra). Ezek a különbségek jelentősen nőttek a rendszerváltást követően és már az 1990-es évektől két egyértelmű „konvergencia klub” különült el (Major K. 2001; Lőcsei 2010). A fejlettebb régiók csoportja – a Közép-magyarországi, a Közép- és a Nyugat-dunántúli régiók – a piaccgazdasági átalakulás nyertesének tekinthető, mivel jövedelemszintjük a millennium óta meghaladja az országos átlagot. A többi régióban – beleértve a tanulmányban kiemelten kezelt Észak-Alföldet és Észak-Magyarországot – a relatív jövedelemszint jelentős visszaesése volt jellemző az ezredfordulóig, mely azóta

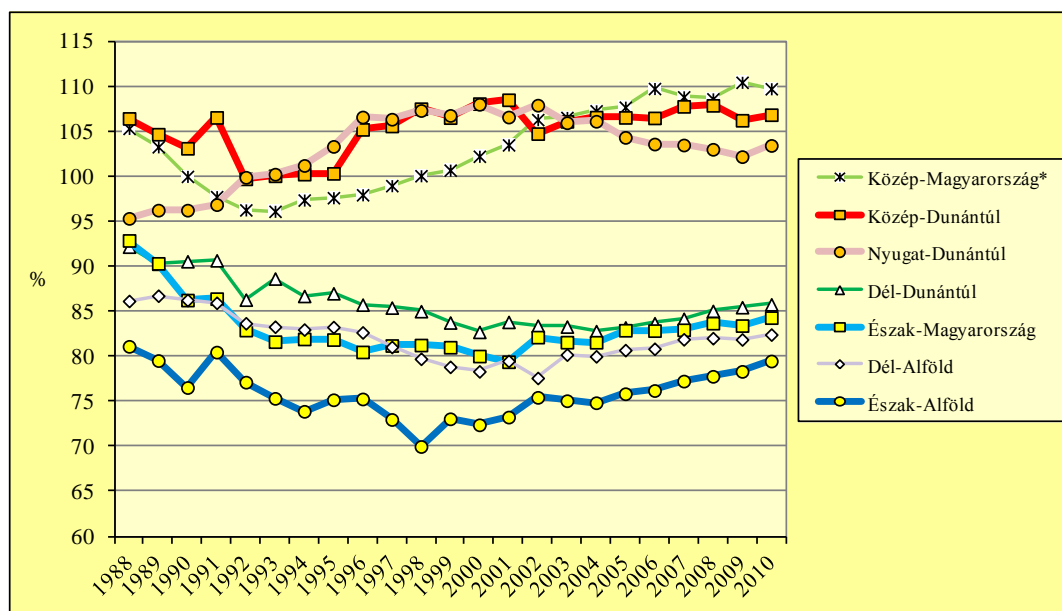
¹ Pénzes János, PhD: Debreceni Egyetem, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

E-mail: penzes.janos@science.unideb.hu

² A tanulmányt a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú program támogatta.

szerény visszakapaszkodást mutat (az Észak-alföldi régió esetében jelentősebb mértékű a konvergencia ezen indikátor alapján – bár elmaradása is a legnagyobb).

Az éllóvas régiók esetében eltérőek a jövedelmi pályák. A Közép-magyarországi és a Közép-dunántúli régiók jövedelemszintje a rendszerváltás után komoly mértékben visszaesett. Előbbi régió azóta szinte folyamatosan kapaszkodott visszafelé (főként a lakosság- és a gazdaság Budapest környéki szuburbanizálódása következtében), némi megingás a 2000-es évek második felében következett be. A Közép-Dunántúl a rendszerváltás utáni visszaesés után az 1990-es években lendületet kapott, mely azonban kétszer is jelentősebben megtört. 2002-ben és 2009-ben elsősorban az ipar néhány ágazatának (előbbit pl. az IBM székesfehérvári gyárbezárása, utóbbit főként az autógyártást és elektronikai ipart érintő recesszió fémjelzi) visszaesése okozott hirtelen törést a jövedelemszintben – mely azonban az 1990-es évek második fele óta a 105-110% között tartományban maradt. A Nyugat-Dunántúl jövedelmi pályája némileg eltérő, mivel a rendszerváltást követően gyakorlatilag nem volt visszaesés az országos átlaghoz viszonyítva. Azonban a folyamatos növekedés az ezredfordulóig tartott, melyet azóta egyértelmű csökkenés váltott fel, bár az utolsó vizsgált évben ismét növekedett a jövedelemszint – jelezve a 2008-as recesszió utáni részleges korrigálást.

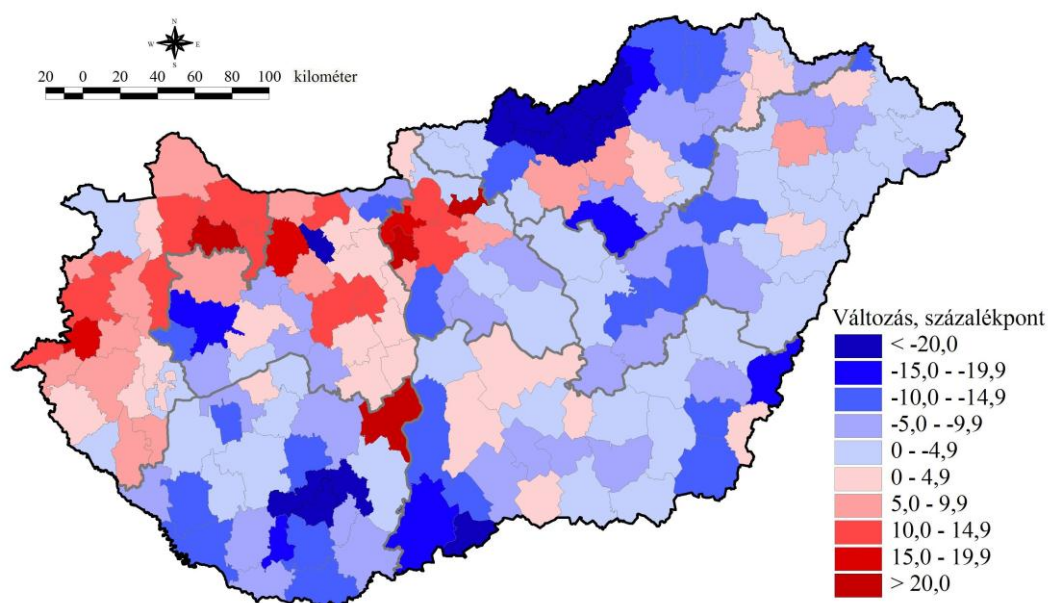
1. ábra: A régiók országos átlaghoz viszonyított jövedelemszintjének alakulása 1988–2010 között, % (saját szerkesztés a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

* Budapest nélkül

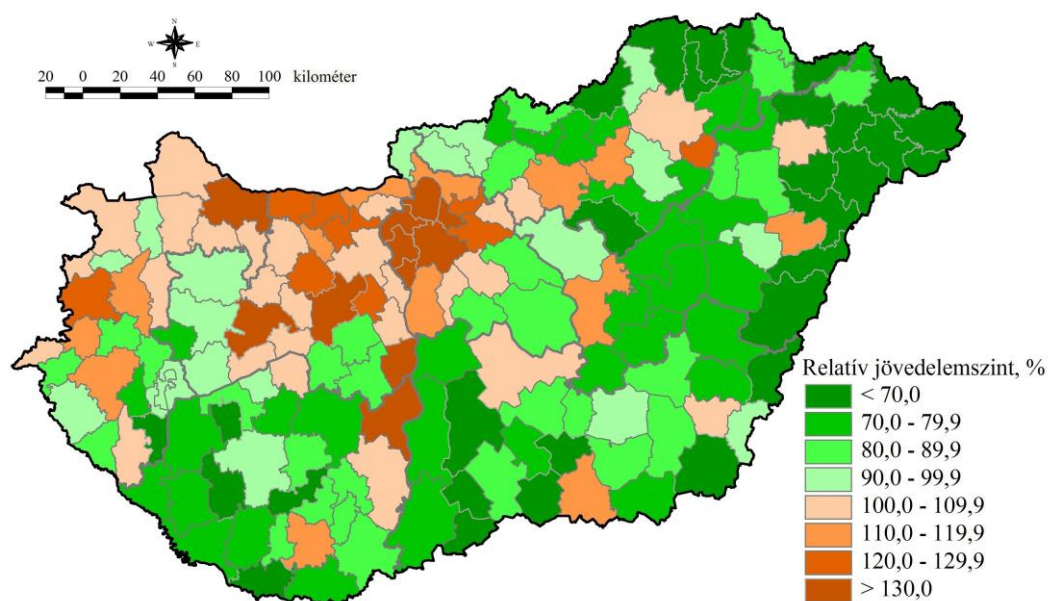
Észak-Magyarország jövedelmi szintje – a szocializmus időszakában jelentősen dotált ágazatok (bányászat és nehézipar) hatásának következtében – a legmagasabb volt az elmaradottabb régiók közül a rendszerváltást megelőzően. Az 1990-es évek közepéig azonban látványosan esett vissza és csak szerény mértékben tudott visszakapaszkodni. Az Észak-alföldi régió jövedelemszintje szintén jelentősen visszacsúszott egészen az 1990-es végéig. Ennek hátterében pedig a keleti piacokra orientált feldolgozóipar és a szövetkezeti típusú mezőgazdasági termelés összeomlása, valamint a főként Budapest központú vállalatok vidéki gyáregységeinek bezárása állt. A régió jövedelemszintje az ezredforduló után látványos konvergenciát mutatott, azonban összesített átlagértéke még 2010-ben sem érte el az országos átlag 80%-át.

Természetesen a regionális szinten aggregált jövedelmi folyamatok jóval differenciáltabb területi képet mutatnak, mivel a fejlett országrészekben is találhatók vesztes

térségek, míg a fejletlen régiókban is vannak jobb pozíciójú, nyertesnek tekinthető területek. A jelenleg hatályos, 175 LAU-1-es kistérséget magába foglaló lehatárolás alapján készült számítások árnyaltabban mutatnak rá ezekre a sajátosságokra.

2. ábra: A kistérségek vidéki átlaghoz viszonyított jövedelemszintjének változása 1988–2010 között, százalékpont (saját szerkesztés a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

3. ábra: A kistérségek vidéki átlaghoz viszonyított egy főre jutó jövedelemszintje 2010-ben, % (saját szerkesztés a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

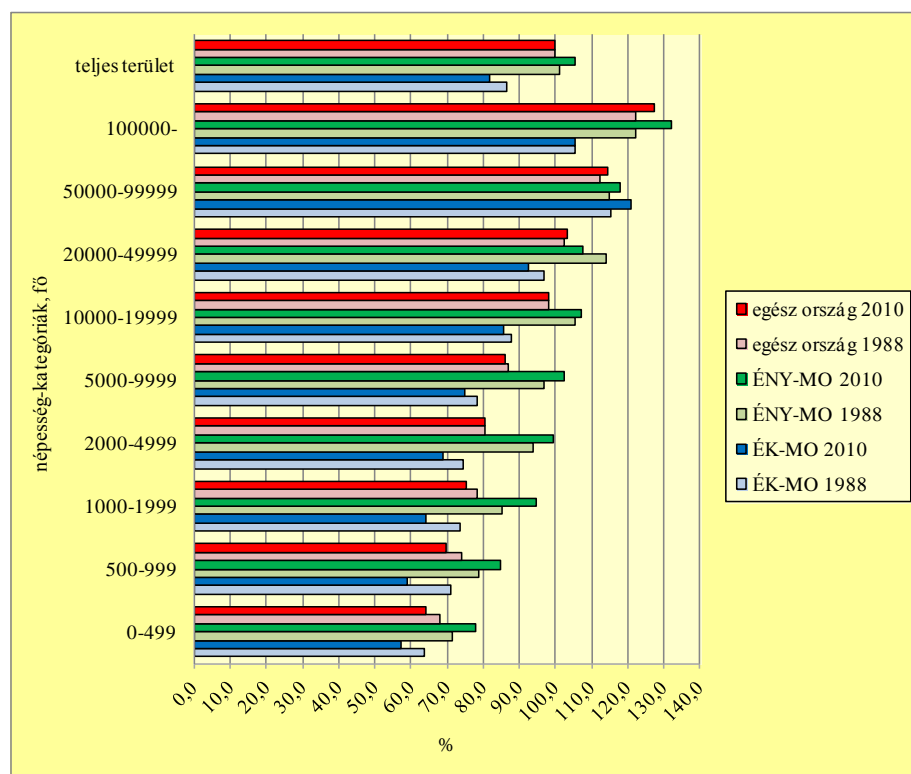
A kistérségek (Budapest nélküli) vidéki átlaghoz viszonyított jövedelemszintjének 1988 és 2010 közötti változása jól jelzi a területileg differenciált jövedelmi pályákat (2. ábra). A jövedelemszint két időpont közötti változását nem csak ezzel az egyszerű – bár a köztes folyamatokat elfedő – módszerrel lehetett volna elemezni (erre példát mutat Dusek Tamás tanulmánya – lásd. Dusek 2005), azonban a jövedelmi térszerkezet átalakulását ez a módszer is jól illusztrálja.

1988 és 2010 között a Budaörsi, a Téti, a Paksi és a Veresegyházi kistérségek relatív jövedelemszintje nőtt a legnagyobb – 25%-ot meghaladó – mértékben. *A jövedelemszint növekedése jellemző módon Északnyugat-Magyarországon, illetve Budapest szomszédságában következett be.* Ezzel szemben a legnagyobb vesztesek a korábban nehézipari és bányászati profilú térségek – a Komlói, Ózdi, Szécsényi, Bátorfyerneyei, Pétervásárai, BÉlapátfalvai, Salgótarjáni és Sásdi kistérségek –, főként Északkelet-Magyarországon (jövedelemszintjük visszaesése meghaladta a 20%-ot). Azonban jelentős jövedelemszintbeli leszakadásra Északnyugaton is lehet példát – az Oroszlányi és Ajkai kistérség esetében.

A lezajlott folyamatok eredményeként kiformalódott Magyarország rendszerváltás utáni jövedelmi mintázata, mely mára „konzerválódott” térszerkezeti sajátosságokat hordoz. 2010-ben az átlagos vidéki jövedelemszint 120%-át mindössze egyetlen kelet-magyarországi kistérség – a Tiszaújvárosi – érte el. A legnagyobb jövedelemszintű kistérségek az előbbieket fényében szintén Északnyugat-Magyarországon, valamint Budapest környezetében találhatók (3. ábra). A jövedelmi rangsor sereghajtója a Bodrogi közti kistérség, melynek értéke alig haladta meg a vidéki átlagjövedelem felét. A legalacsonyabb jövedelemszintű kistérségek igen nagy arányban Kelet-Magyarországon és Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén találhatók.

A kutatók vizsgálataikban különböző módon értékelik a lezajlott változásokat, illetve azok irányát, a rendszerváltást követő területi fejlődés alapvető folyamatait a legtöbb tanulmány hasonlóképpen összegzi (Cséfalvay és Nikodémus 1991; Rechnitzer 1993; Enyedi 1996; Nemes Nagy 1998; Beluszky és Györi 1999; Faluvégi 2000):

- a főváros domináns fejlettsége, a főváros-vidék dichotómia megerősödése;
- a Nyugat-Kelet lejtő kialakulása;
- a kistérségi, települési fejlettség differenciálódása.

4. ábra: Az országos átlaghoz viszonyított egy lakosra jutó jövedelemszint 1988-ban és 2010-ben, Északkelet- és Északnyugat-Magyarország településeinek népességszám-csoportjaiban, % (saját szerkesztés a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

Települési szinten még kiugróbb különbségek jellemzik hazánk jövedelmi térszerkezetét (Major és Nemes Nagy 1999; Pénzes 2012). Számos tanulmány rámutatott, hogy *az egy lakosra jutó adóköteles jövedelem nagysága a legjellemzőbben a települések lakosságszámával mutat kapcsolatot* (Kovács 1993; Mach és Mocsári 1993; Bódi et al. 1999; Major és Nemes Nagy 1999; Nemes Nagy et al. 2001; Kozma 2006).

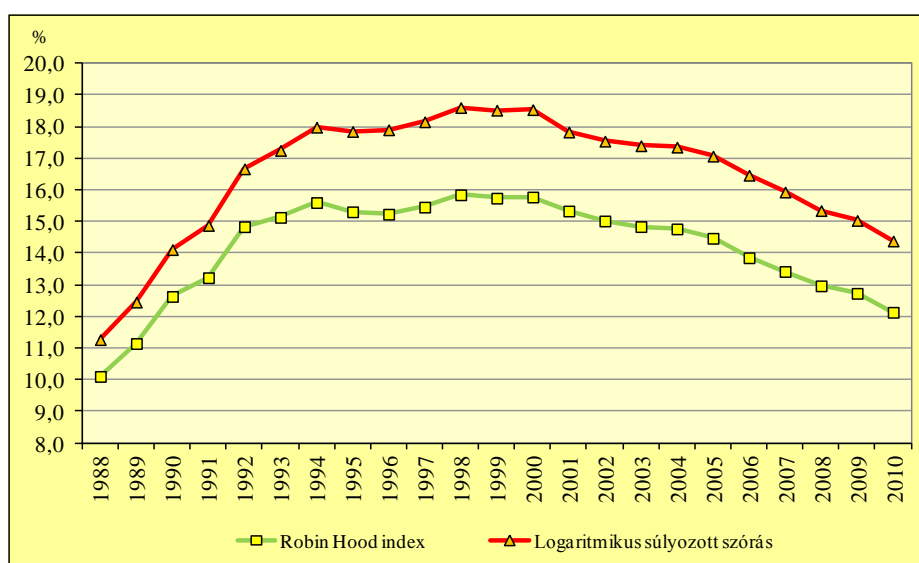
Jelen vizsgálat is rávilágított erre a sajátságra az országos adatok, valamint az északkelet- és északnyugat-magyarországi jövedelmek településnagyság kategóriák szerinti csoportosításában (4. ábra). Azonban, szembetűnő különbség a két országrész között, hogy Északnyugat-Magyarország minden településcsoportjának átlagos relatív jövedelemszintje az országos érték fölött volt (kivéve az országossal gyakorlatilag azonos értékű 100 ezer lakos fölötti kategóriát), míg Északkelet-Magyarország összes településcsoportja – az 50- és 100 ezer lakos közötti kategóriától eltekintve – alatta maradt az országos értéknek.

További lényeges különbség, hogy Északnyugat-Magyarországon 2010-re jellemzően nőttek a jövedelemszintek (a 20 ezer és 50 ezer lakos közötti kategória kivételével – Várpalota és Ajka ebben a csoportban van), miközben Északkeleten a visszaesés volt jellemző az 50- és 100 ezer lakos közötti kategóriától eltekintve). Országosan ugyanakkor jellemzően a 2000 lakos alatti települések jövedelemszintje csökkent, a 20.000 lakos felettieké pedig egyértelműen nőtt.

Az is jól látszik a számítások alapján, hogy nagyobb településcsoportok közötti különbségek jellemzik az elmaradottabb északkelet-magyarországi térséget, míg a fejlettebb Északnyugat-Magyarország jóval kiegyenlítettebb képet mutat. Ez a sajátság sejteti azt az alapvető összefüggést, mely szerint az alacsonyabb fejlettségű területek nagyobb belső egyenlőtlenségekkel jellemezhetők (ez az ún. Williamson-hipotézis – lásd. pl. Nemes Nagy 2005a).

A TERÜLETI JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉGEK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

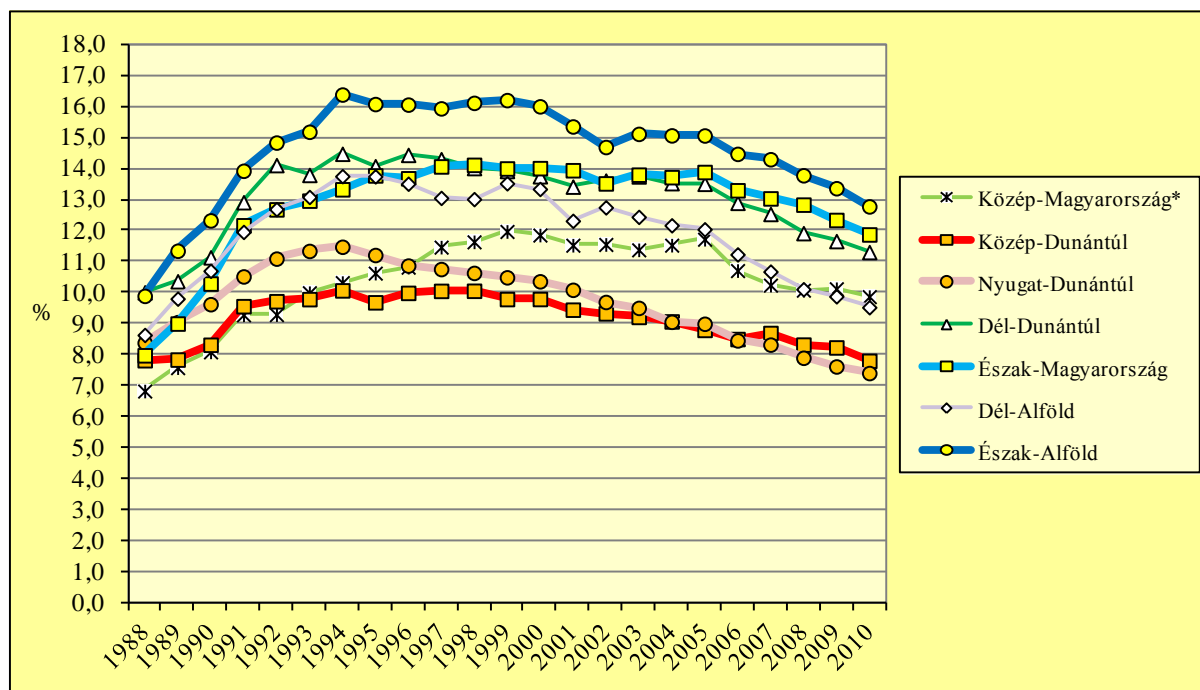
A területi jövedelemegyenlőtlenségek alakulása a jövedelmi folyamatok jellemzésének igen fontos aspektusát jelentik. A tanulmányban a Hoover-index (más néven Robin Hood-index) és a logaritmikus súlyozott szórás számításán keresztül vizsgáltuk az egyenlőtlenségek alakulását (a tanulmányban terjedelmi korlátok miatt előbbi eredményeit részletezzük). A mutatók számításának módszertanáról lásd. Nemes Nagy József (Nemes Nagy 2005b), valamint Németh Nándor és Kiss János Péter (Németh és Kiss 2007) munkáit.

5. ábra: A települési szintű jövedelemegyenlőtlenségek alakulása Magyarországon 1988 és 2010 között (saját számítás a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

A magyarországi települési szintre számított jövedelemegyenlőtlenségek alakulása jellegzetes lefutású, mivel a rendszerváltás után az 1990-es évekig erőteljes divergencia, majd egy elhúzódó stagnálási periódus és a millenniumtól kezdődően mérsékelt konvergencia volt jellemző (5. ábra) (lásd. pl. Nemes Nagy 2005; Kiss és Németh 2007; Kiss 2007).

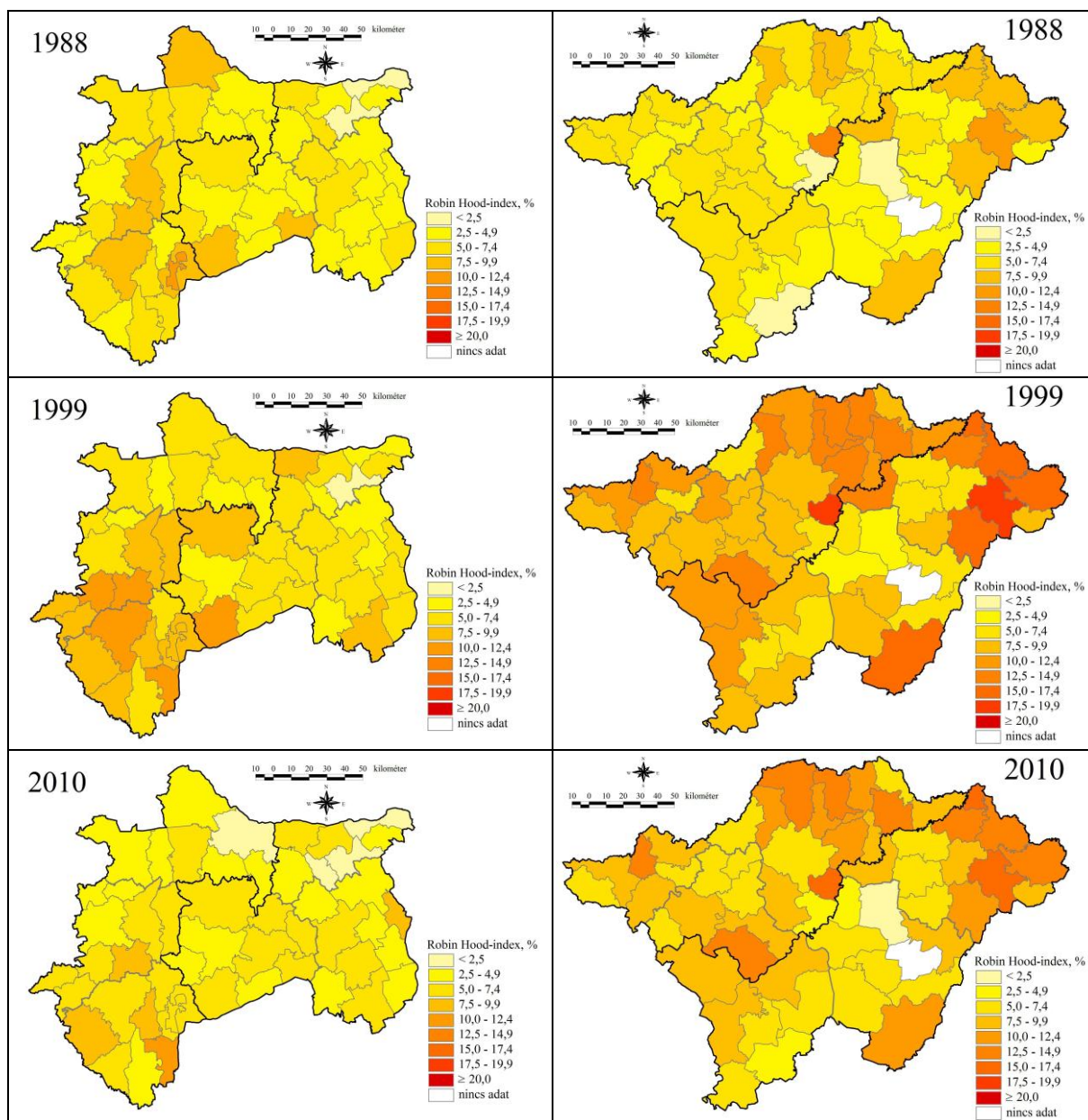
Természetesen, a területi egyenlőtlenségi folyamatok alakulásának mindössze egy mutató alapján történő jellemzése nélkülözi a teljesség igényét. A társadalmi-gazdasági folyamatok egészére vonatkozóan sokkal összetettebb a kép, mivel egyes mutatók esetében egyértelmű konvergencia, más mutatók esetében pedig differenciálódás figyelhető meg (mindamellett a jelen tanulmányban elemzett jövedelem mutató relevanciája sem tekinthető megingathatatatlannak). Ebből fakad, hogy a kutatók véleménye megoszlik a területi egyenlőtlenségek alakulásának értékelése kapcsán. Enyedi György véleménye szerint az 1990-es évtized közepe után egyes területeken megkezdődött a kiegyenlítődség (ugyanakkor a periférikus térségek egy részének hanyatlását megállíthatatlannak tekinti) (Enyedi 2004). Kovács Tibor ugyanakkor a sikeres szerkezetváltáson keresztülment térségek erősebb gazdasági növekedéséből fakadó növekvő területi fejlettségi differenciálódásra hívta fel a figyelmet (Kovács 2002). Nagy Gábor pedig a centrum-periféria relációban kicsúcsosodó területi polarizálódás folyamatát tekintette relevánsnak, és ennek fő okaként a nem kellően hatékony területfejlesztési politikát nevezte meg (Nagy 2002; 2007).

6. ábra: A Robin Hood-index alakulása a régiókban 1988 és 2010 között
(saját számítás a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)
*Budapest nélkül

A jövedelemegyenlőtlenségek országos trendje azonban egyértelműnek tűnik. Az egyes régiók egyenlőtlenségi pályái meglehetősen eltérnek egymástól – bár a rendszerváltás utáni divergencia, illetve az elmúlt években tapasztalható konvergencia mindegyik régióban tetten érhető (6. ábra). A legnagyobb belső egyenlőtlenségekkel az Észak-alföldi régió jellemezhető, melyet Észak-Magyarország követ. Előbbi régióban az 1990-es évek közepétől megfigyelhető stagnálást a millennium után konvergencia váltotta fel, mely azonban 2002-ben megtört (ennek hátterében a kormányzat közalkalmazotti- és minimálbért érintő intézkedései állnak). Észak-Magyarországon azonban az egyértelmű nivellálódás csak 2005 után indult meg.

Északnyugat-Magyarország két régiója a legkisebb mértékű belső egyenlőtlenségekkel bír. A Nyugat-dunántúli régió sajátja egyrészt, hogy itt volt a legalacsonyabb a Robin Hood-index értéke, másrészt pedig az 1990-es évek közepén megszakadó divergenciát – stagnálási fázis nélkül – az azóta töretlen konvergencia folyamat váltotta fel.

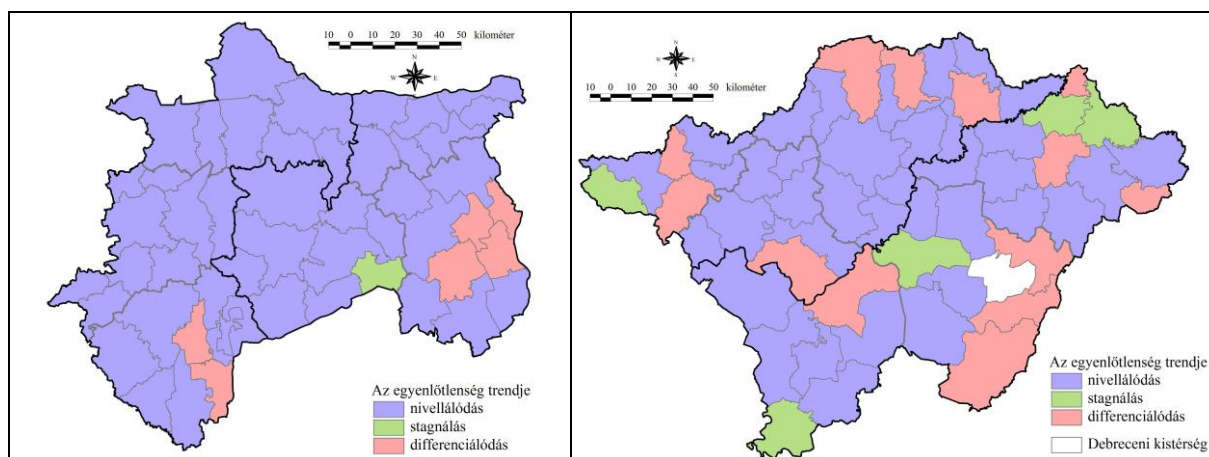

7. ábra: A Robin Hood-index alakulása Északnyugat- és Északkelet-Magyarország kistérségeiben (saját számítás a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

A két országrész belső egyenlőtlenségeinek területi viszonyainak feltárását szolgálja a LAU-1-es kistérségek vizsgálata (a Debreceni kistérségre nem készült számítás, mivel mindössze két település alkotja). A 7. ábra térképsorozotán már 1988-ban is szembevető volt Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határmenti kistérségeinek magasabb belső egyenlőtlensége (7. ábra). 1999-re a legtöbb kistérségben kulminált a belső egyenlőtlenségek szintje, melyek Északkelet-Magyarországon jellemzően magasabb értéket el – elsősorban a Szabolcs-Szatmár-Bereg és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségekben. Északnyugaton pedig Vas és Zala megye kistérségeiben emelkedtek ki a Robin Hood-index értékei. 2010-re túlnyomórészt mérséklődtek az egyenlőtlenségek ebben az országrészben, míg Északkeleten

határozottan magasabb értékek voltak jellemzőek. Sőt, az ezredforduló után országosan, illetve regionális szinten is tapasztalható jövedelmi konvergencia sem egészen egyértelmű.

8. ábra: A jövedelemegyenlőtlenség trendjei 2000 és 2010 között (saját számítás a NAV (korábban PM-APEH) és a KSH adatai alapján)

Igazodva a Németh Nándor és Kiss János Péter által alkalmazott módszertanhoz (Német és Kiss 2007), a jövedelemegyenlőtlenségi trendeket a Robin Hood-index és a logaritmikus súlyozott szórás alapján állapítottuk meg. Azokat a kistérségeket soroltuk a nivellálódással, illetve differenciálódással jellemezhető kategóriába, ahol legalább az egyik mutató 2000 és 2010 közötti értékeire illesztett lineáris regressziós egyenes meredeksége meghaladta a +, vagy -0,05-os értéket. A mindkét számítás alapján a küszöbértékek közé eső kistérségeket a stagnáló kategóriába soroltuk. A számítás alapján egyértelműen láthatóvá vált, hogy *Északnyugat-Magyarország kistérségeinek túlnyomó részében a nivellálódás vált uralkodóvá* (kivételt a stagnáló Balatonalmádi és differenciálódó Zalakarosi és Pacsai kistérség, valamint a szintén növekvő egyenlőtlenségekkel bíró Abai, Adonyi, Ercsi és Gárdonyi kistérségek jelentettek). *Északkelet-Magyarországon pedig 13 kistérségben is differenciálódás és ötben stagnálás volt kimutatható.* Sőt olyan kistérség is akadt, ahol az elmúlt évek egyenlőtlenségi értékei továbbra is folyamatosan növekedtek (pl. az Edelényi kistérség).

A TERÜLETI JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉGEK MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen területi folyamatok állnak a jövedelemegyenlőtlenségi tendenciák mögött, túl a már feltárt településnagyságból fakadó sajátságokon, illetve a Williamson-hipotézis feltételezett érvényességén (melyet alapvetően több tanulmány is igazolt; lásd. Nemes Nagy 2005; Ligeti 2006; Németh és Kiss 2007).

Szintén több vizsgálat rámutatott arra, hogy *a nagyvárosok közelében lezajló szuburbanizáció kihat a jövedelmi folyamatokra is* (pl. Lócsei 2004; Péntes 2010, 2011b). Északkelet-Magyarország esetében ez a jelenség nem csak a megyeszékhelyek környezetében figyelhető meg, hanem például Tiszaújváros szomszédságában is. A szuburbán településeken emelkedő jövedelemszint tapasztalható, mivel a kiköltöző lakosság jövedelmét – hiába marad a munkahely túlnyomórészt a szomszédos nagyobb városban – a lakóhely szerint regisztrálják. Ennek tudható be a *nagyobb mértékben nivellálódó jövedelemszint a megyeszékhelyek kistérségeiben* (pl. Győri, Szombathelyi, Tatabányai kistérség). *De éppen ez a folyamat differenciáló tényezőként hat azokban a kistérségekben, melyek a nagyvárosok közelében fekszenek és néhány településükre nagy számban költöznek ki lakosok* (Debrecen mellett a Derecske-Létavértesi és Hajdúhadházi kistérség, Nyíregyházától északra a Baktalórántházai kistérség, Budapest közelségében az Ercsi, Dunaújvárostól (és Rácalmástól) nem messze pedig az Adonyi kistérség).

Elsősorban a *jövedelmi polarizálódás* – azon belül is néhány település masszív és tartós leszakadása – a felelős a differenciálódásért *Északkelet-Magyarország határmenti kistérségeiben*, elsősorban az Edelényi és az Encsi kistérségben, illetve a Záhonyi és Berettyóújfalui kistérségben (Pénzes 2011a, 2012). Előbbiekben ugyanakkor „pozitív irányú” kilengések is megfigyelhetők, mivel néhány aprófalú (pl. Tornakápolna, Teresztenye) egy-két adófizetőnek köszönhetően az országos települési jövedelmi élmezőnybe került (Pénzes 2012). *A tartósan lecsúszott jövedelemszintű települések okozzák a belső periféria* (Hevesi és Tiszafüredi kistérség) és *Zala megye néhány térségének* (a Pacsai és Zalakarosi kistérség) további differenciálódását.

Ugyanakkor a *nivellálódás* – a jövedelmi különbségek csökkenésének – *folyamata sem nevezhető egyértelműen kedvezőnek*. Például a Tiszavasvári kistérség csökkenő jövedelemegyenlőtlenségeinek háttérében a központi település jövedelemszintjének csökkenése áll, mely a helyi gyógyszergyár leépítését követően bontakozott ki.

Mind a szuburbanizáció, mind pedig a periferizálódás kapcsolatba hozható a munkavállalási célú ingázás és a foglalkoztatás területi szerkezetével (utóbbinak jövedelmekkel való kapcsolatára már utaltunk). A rendszerváltást követő foglalkoztatási visszaesés nagyobb mértékű volt a vonzásközpontoktól távolabb eső kistelepüléseken, ahol a munkalehetőségek minimalizálódtak. Északkelet-Magyarországon különösen az elaprózott településszerkezetű határmenti területeken figyelhető meg a legnagyobb mértékű foglalkoztatás- és ezzel összefüggésben jövedelemszint csökkenés az 1990-es években.

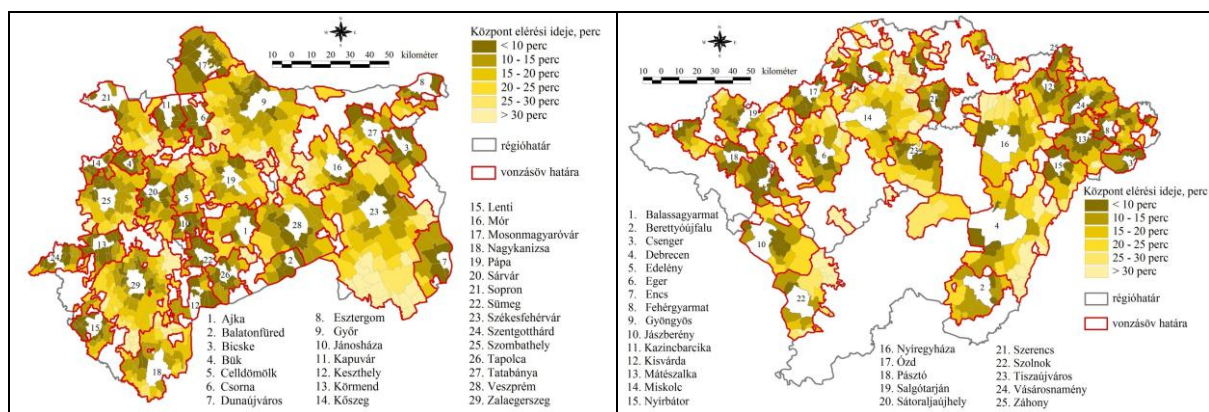
Északkelet-Magyarország akár a foglalkoztatottság csökkenését, akár a munkanélküliség növekedését tekintve az ország egyik legsúlyosabb problémákkal küzdő területe (Balcsók 2005). A munkaerőpiac problémáit mélyíti tovább, hogy Északkelet-Magyarország településein nagy arányban vannak jelen alacsonyan iskolázott rétegek, akiknek főként a rendszerváltás után válságba jutott ágazatok biztosították munkát. A munkaerőpiaci problémák elsősorban az alacsonyan kvalifikált társadalmi csoportok esetében csúcsosodnak ki. Bár a '90-es évek második felében szerény javulás indult meg ezen a téren, *a fő regionális differenciák megmerevedtek* (Baranyi és Balcsók 2003). Északkelet-Magyarország nagyobb arányú roma lakossággal rendelkező településeinek foglalkoztatási helyzete az ezredforduló óta még tovább romlott – legalábbis a munkanélküliségi ráta alapján. Szerény javulás mindössze az elmúlt néhány évben mutatkozott – elsősorban az állami közfoglalkoztatás eredményeként (Pásztor és Pénzes 2012). A problémakör lényegesen szembetűnőbb *Északkelet-Magyarországon*, mint északnyugaton, mivel a 2003-as szociológiai becslés szerint az előbbi térségben *élt a hazai cigányság mintegy fele* (48,8%-a, összesen 278.100 fő), míg utóbbiban alig több mint 10%-a (12,3%-a, összesen 69.800 fő) (Hablicsek 2008).

A kevésbé fejlett régiókban az *ingázás mértékének csökkenésében* egyrészt a *munkahelyek számának csökkenése* (mely során a vállalatok gyakran éppen az ingázókat bocsátották el az utazási kiadások csökkentése érdekében), másrészt pedig az *utazás* (akár közösségi-, akár egyéni közlekedésről legyen szó) *költségeinek drasztikus növekedése játszott szerepet* (Szabó 1998). *Az ingázás lehetőségeitől éppen azok a kevésbé iskolázott és alacsony bérszinttel rendelkező rétegek esnek el, melyek a legnagyobb mértékben szorultak ki a munkaerőpiacról* (Kertesi 2000) és a probléma megnehezíti a periférikus térségek helyzetét ebből a szempontból is (Forray és Híves 2009). *Az ingázás hatókörét az utazási költségek jelentősen beszűkítik, általában ennek realitása csak a munkaügyi körzetek szintjén jelenik meg, legnagyobb eséllyel a helyi foglalkoztatási központ irányába* (Kertesi és Köllő 1998). A kvalifikáltabb munkaerő a speciális végzettségének köszönhetően nagyobb ingázási hatókörrel rendelkezik, és elsősorban ennek, valamint az ilyen jellegű feladatellátás iránt

megnövekedett igénynek tudható be a városokból elingázók számának növekedése a rendszerváltás utáni időszakban (Bihari és Kovács 2006).

Mindezek alapján feltételezhető, hogy *a vonzásközpontoktól távolodva a csökkenő foglalkoztatottság alacsonyabb jövedelemszinttel párosul, mely meghatározó tényezője a rendszerváltás utáni jövedelemegyenlőtlenségeknek*. Továbbá – a Williamson-hipotézisből az is sejthető, hogy ez az összefüggés a fejletlenebb térségekben karakteresebben jelentkezik.

A vonzáskörzet vizsgálatokban nem egyértelmű a munkavállalási célú – vagy egyszerűbben foglalkoztatási – ingázás megítélése, mivel egyes kutatók vonzáskörzet alakító tényezőnek tekintik, mások pedig nem sorolják oda. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy pusztán *az ingázási kapcsolatok alapján csak rendkívül viszonylagos vonzáskörzetek lehatárolása végezhető el*, melyek kialakítása speciális esetekben indokolt. Úgy véljük, hogy a foglalkoztatás és a vele szoros statisztikai kapcsolatban lévő jövedelemviszonyok területi vizsgálata kellő alapot nyújt egy ilyen jellegű elemzés felhasználásához.

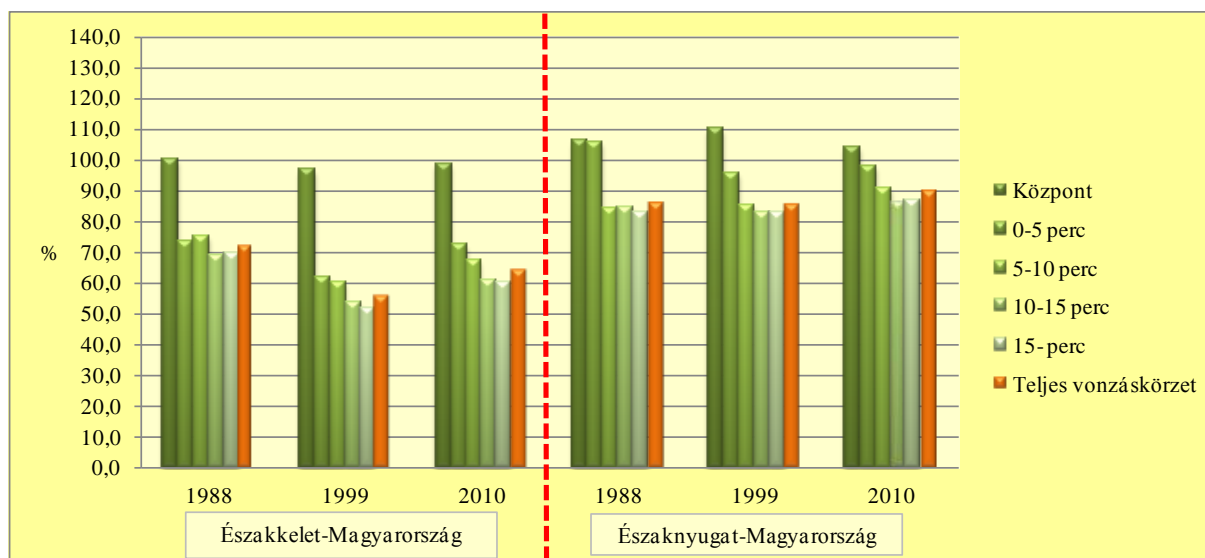
9. ábra: Északnyugat- és Északkelet-Magyarország foglalkoztatási vonzásközpontjai és az ingázás alapján hozzájuk vonzó települések elérési ideje közúton, percben (saját szerkesztés a KSH 2001-es népszámlálási adatai, illetve a GEOX Kft. adatai alapján)

Jelen tanulmányban – hasonlóan az Erdősi Ferenc (Erdősi 1985) által követett módszertanhoz – a településeket ahhoz a központhoz rendeltük, ahová a legnagyobb számban jártak elingázó foglalkoztatottak, függetlenül a vizsgált térségek belső megyehatáraitól. A városokat csak akkor soroltuk valamely nagyobb központ vonzáskörzetébe, ha legalább a helyben lakó foglalkoztatottak 10%-a ingázott az adott irányba. Továbbá, azokat a településeket – függetlenül közigazgatási rangjuktól vagy lakosságszámuktól – tekintettük foglalkoztatási centrumnak, melyek legalább 10 települést vonzottak (így kerülhetett a nagyközségi státuszú Jánosháza a vonzásközpontok közé).

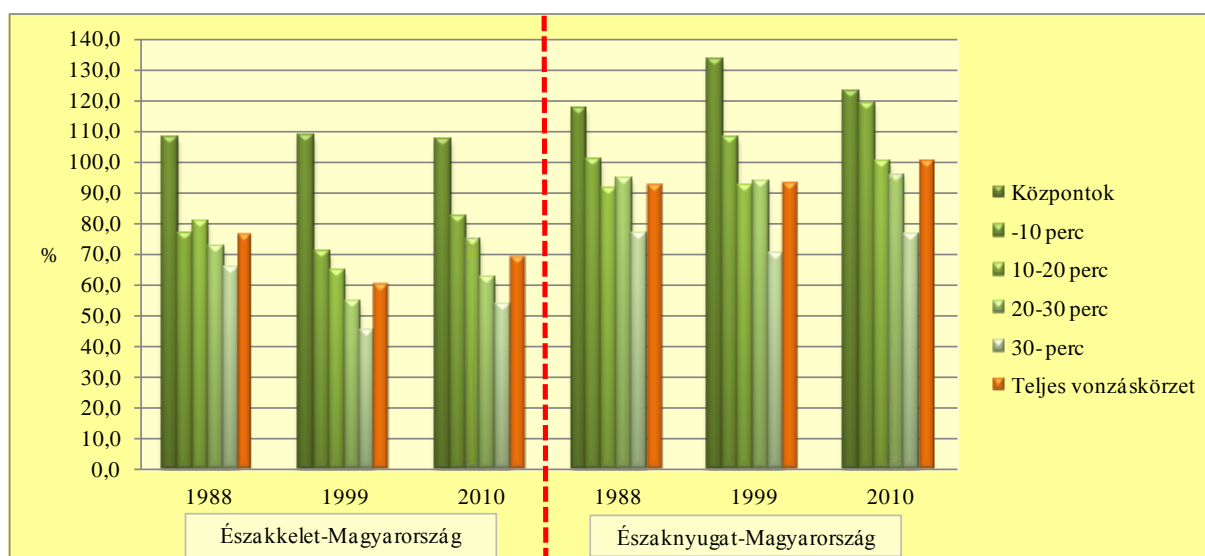
A módszer alapján Északnyugat-Magyarország településeinek többségét – összesen 822 települést – lehetett a 29 központ vonzáskörzetébe rendelni (9. ábra). A megyei jogú városokat (Nagykanizsa, Sopron, Dunaújváros) az elemzés során a megyeszékhelyekkel egy csoportba rendeltük. Északkelet-Magyarországon 25 központot – beleértve a 6 megyeszékhelyet – sikerült elkülöníteni, melyek vonzásövezeteibe összesen 596 település tartozott.

A foglalkoztatási központok és a hozzájuk rendelt települések közötti távolságok kifejezése érdekében az ArcView GIS 3.2. nevű program Network Analyst nevű alkalmazásával (a GEOX Kft. 2011-es út adatbázisának felhasználásával) közúti, percben mért elérhetőségi adatokat számítottunk. Az időben mért elérhetőség egyre nagyobb szerepet kap a területi elemzésekben (Tóth 2005). A közúthálózati fejlesztések, illetve a belterület módosulása miatt esetlegesen változó elérési idők problémakörének elkerülése érdekében csak a 2011-es úthálózat alapján végeztünk számításokat. A 9. ábra a távolságkategóriákat is

illusztrálja. A megyeszékhelyek, megyei jogú városok nagyobb léptékű vonzáskörzetei és vonzásintenzitása miatt a kisebb központokhoz képest eltérő távolság-kategóriákat alakítottunk ki.

10. ábra: Az országos átlaghoz viszonyított jövedelemszint alakulása a települések vonzásközpontjaiktól mért távolságkategóriákban (kisebb központok), %

11. ábra: Az országos átlaghoz viszonyított jövedelemszint alakulása a települések vonzásközpontjaiktól mért távolságkategóriákban (megyei jogú városok), %

A számítások eredménye alapvetően igazolta a hipotézist (10. és 11. ábra). Sajátos módon Északkelet-Magyarország foglalkoztatási központjai meg tudták őrizni jövedelemszintjüket mindhárom időmetszetben, azonban a vonzáskörzetek jövedelmi folyamatai összességében véve a felvázolt összefüggésnek megfelelően a differenciált visszaesésről tanúskodnak. Az is egyértelmű, hogy igen jelentős a különbség a központok és a vonzáskörzeteik jövedelemszintjei között.

Északnyugat-Magyarországon ezzel szemben emelkedő jövedelemszint jellemezte a teljes vonzáskörzetet, és jóval szerényebbek a távolságkategóriák közötti jövedelmi különbségek. Északkelet-Magyarország esetében kevésbé látványos módon, de az

északnyugati térséghez hasonlóan *megfigyelhető a központokhoz legközelebb eső kategória (a szuburbanizáció fő színterének) nagyobb jövedelmi dinamikája.*

KONKLÚZIÓK

Vizsgálatunkban rámutattunk hazánk területi jövedelmi folyamatainak néhány jellemző sajátására, beleértve a rendszerváltás utáni differenciált átrendeződést. A régiók jövedelmi pályáinak konvergencia klubokba való rendeződése egyértelműen jelzi Északkelet- és Északnyugat-Magyarország két-két régiójának eltérő karakterét. A különbség az egyenlőtlenségi folyamatokban is megmutatkozott, melynek fő jellegzetessége összecseng a Williamson-hipotézissel, azaz a fejlettebb térségek alacsonyabb belső egyenlőtlenségekkel jellemezhetőek. Ez az összefüggés a kistérségek jövedelemegyenlőtlenségi viszonyaiban is nyilvánvalóvá vált. Az eltérő egyenlőtlenségi pályák háttérében részben a szuburbanizáció hatása húzódott meg, mely mind a differenciálódást, mind pedig a nivellálódást mutató kistérségek egy részében magyarázatot adott a folyamatokra. A területi jövedelmi polarizálódás – azon belül is a periferizálódás – az elmaradottabb északkeleti határmenti térségekben a további differenciálódásért is felelőssé tehető. A foglalkoztatási vonzásközpontok fontos elemei a jövedelmi térszerkezetnek, melyek szerepe elsősorban az ingázáson keresztül jelentkezik. A számítások igazolták a központoktól növekvő távolsággal csökkenő tendenciájú jövedelemszintet, mely markánsabb különbségeket hordoz a kevésbé fejlett északkelet-magyarországi vonzáskörzetekben. Jelen elemzés egyúttal rámutat a foglalkoztatási központok meghatározó szerepére és az ingázás fontosságára is. A részben feltárt összefüggések megnyugtató bizonyításához azonban további vizsgálatok szükségesek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADLER J., SKULTÉTY L. 2002. Regionális foglalkoztatottsági különbségek - kiváltó okok a '90-es években III. Comitatus: önkormányzati szemle 3: 59–68.
- BALCSÓK I. 2005. A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992-2002 közötti időszakban. Doktori (Ph.D.) értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen, kézirat
- BARANYI B., BALCSÓK I. 2003. A munkaerőpiaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992-2001 között. Comitatus: önkormányzati szemle 5: 6–18.
- BELUSZKY P., GYÖRI R. 1999. A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. Tér és Társadalom 1-2: 1–30.
- BIHARI ZS., KOVÁCS K. 2006. Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. Tér és Társadalom 4: 49–66.
- BÓDI F., OBÁDOVICS CS., MOKOS B. 1999. Adózás, jövedelemkülönbségek Magyarországon. Területi Statisztika 2.: 131-147.
- CSÉFALVAY Z., NIKODÉMUS A. 1991. Két századvég Magyarországon – gyorsjelentés a gazdaság regionális átrendezéséről. Tér és Társadalom 4: 69–88.
- DUSEK T. 2005. A kistérségek jövedelmi helyzetének alakulása 1988 és 2003 között: a változás típusai. In: Átalakulási folyamatok Közép-Európában (szerk. Rechnitzer J.), SZE MTDI Évkönyv, Győr. 265–278.
- ENYEDI GY. 1996. Regionális folyamatok Magyarországon. Ember, település, régió. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- ENYEDI GY. 2004. Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. Magyar Tudomány 9: 935–941.
- ERDŐSI F. 1985. Az ingázás területi-vonzáskörzeti szerkezete Magyarországon. Demográfia 4: 489–498.
- FALUVÉGI A. 2000. A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. Területi Statisztika 4: 319–346.

- FALUVÉGI A., TIPOLD F. 2012. A társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések. *Területi Statisztika* 3: 278–290.
- FORRAY R. K., HÍVES T. 2009. Az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggései. *Szociológiai Szemle* 2: 42–59.
- HABLICSEK L. 2008. Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia* 1: 7–54.
- JAKOBI Á. 2004. Az információs társadalom területi egyenlőtlenségeinek tartama és értelmezési lehetőségei. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged. CD kiadvány (www.geography.hu)
- KERTESI G. 2000: Ingázás a falusi Magyarországon – egy megoldatlan probléma. *Közgazdasági Szemle* 10: 775–798.
- KERTESI G., KÖLLŐ J. 1998. Regionális munkanélküliség és bérek az átmenet éveiben. - A bérszerkezet átalakulása Magyarországon II. rész. *Közgazdasági Szemle* 7-8: 621–652.
- KISS J. P. 2007. A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon. PhD disszertáció, SZTE TTK, Budapest-Szeged. kézirat
- KOVÁCS Cs. 1993. A települési és térségi jövedelemegyenlőtlenségek az adóköteles jövedelmek és nyugdíjak alapján. In: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon (szerk. Enyedi Gy.), *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest. 359–383.
- KOVÁCS T. 2002. A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. *Területi statisztika* 6: 506–517.
- KOZMA G. 2006. A jövedelmi viszonyok változása Hajdú-Bihar megyében az 1990-es és 2000-es évtizedben. In: III. Magyar Földrajzi Konferencia, Budapest. CD kiadvány (www.geography.hu)
- LIGETI Zs. 2006. A jövedelemegyenlőtlenség alakulása Magyarországon — a Kuznets-görbe. In: Szegényvilág – gazdag világ. Fejlődésméleti koncepciók és a világgazdaság szerkezete (szerk. Dietmar, M.), *Műegyetemi Kiadó*, Budapest. 53–64.
- LÖCSEI H. 2004. A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája. In: Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon. Regionális Tudományi Tanulmányok 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 75–90.
- LÖCSEI H. 2010. Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990-2008. Doktori disszertáció, ELTE TTK, Budapest. kézirat
- MACH P., MOCSÁRI I. 1993: A lakossági jövedelmek struktúrájáról. I-II. *Pénzügyi Szemle* 2: 106–118. és 3: 203–214.
- MAJOR K. 2001. A nemzetközi jövedelemegyenlőtlenség dinamikája. Doktori értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest
- MAJOR K. - NEMES NAGY J. 1999: Területi jövedelem-egyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle* 6: 397–421.
- NAGY G. 2002. Oldódtak-e az öröklött területi különbségek a rendszerváltás évtizedében? In: A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága (szerk. Abonyiné Palotás J. - Becsei J. - Kovács Cs.). SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 213–225.
- NAGY G. 2007. Divergencia vagy konvergencia – az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel. *Tér és Társadalom* 1: 35–51.
- NEMES NAGY J. 1998: Vesztesek – nyertesek – stagnálók (a társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói). *Társadalmi Szemle* 8-9: 5–18.

- NEMES NAGY J. 2005. Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In: A földrajz dimenziói (szerk. Dövényi Z. - Schweitzer F.), MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 141–158.
- NEMES NAGY J., JAKOBI Á., NÉMETH N. 2001: A jövedelemegyenlőtlenségek térségi és településszerkezeti összetevői. Statisztikai Szemle 10-11: 862–884.
- NEMES NAGY J. 2005b. Regionális elemzési módszerek (szerk. Nemes Nagy J.), Regionális Tudományi tanulmányok 11. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
- NÉMETH N., KISS J. P. 2007. Megyéink és kistérségeink belső jövedelmi tagoltsága. Területi Statisztika 1: 20–45.
- PÁSZTOR I. Z., PÉNZES J. 2012: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. Területi Statisztika 4: 353–371.
- PÉNZES J. 2010. Területi jövedelmi folyamatok az Észak-alföldi régióban a rendszerváltás után. Studia Geographica 26. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- PÉNZES J. 2011a. A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltozás után. Földrajzi Közlemények 1: 59–69.
- PÉNZES J. 2011b. Északkelet-Magyarország jövedelmi térszerkezetének változásai a rendszerváltás után. Területi Statisztika 2: 181–197.
- PÉNZES J. 2012. Fent és lent – a települési jövedelmi rangsor szélsőértékeinek vizsgálata. In: Regionális Tudományi Tanulmányok 16. (szerk. Nemes Nagy J.) ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest. 44–60.
- RECHNITZER J. 1993. Szétszakadás vagy felzárkózás – a térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr
- RUTTKAY É. 1997. A lakossági jövedelemeloszlás területi és települési különbségei. Comitatus: Önkormányzati Szemle, 11: 11–20.
- SZABÓ P. 1998: A napi ingázás kérdésköre a kilencvenes években Magyarországon. Tér és Társadalom 4: 69–89.
- TÓTH G. 2005. Az autópályák szerepe a regionális folyamatokban. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest